

ازلیت فعل باری و حدوث عالم

مقاسه دیدگاه ملا صدرا علیه السلام و امام خمینی (س)

با مقدمه

دکتر زهرا مصطفوی

اسماعیل دانش

سرشناسه	: دانش، اسماعیل، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: ازلیت فعل باری و حدوث عالم: مقایسه دیدگاه ملاصدرا رحمه الله و امام خمینی (س) / اسماعیل دانش؛ با مقدمه زهرا مصطفوی.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ح. ۵۲۱ ص.؛ نمودار
شابک	: ISBN: 978 - 964 - 212 - 476 - 3
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۵۰۴ - ۵۲۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. -- دیدگاه درباره حدوث و قدم / صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. -- دیدگاه درباره صفات خدا/ خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹-۱۳۴۸. -- دیدگاه درباره حدوث و قدم / خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۴۸. -- دیدگاه درباره صفات خدا/ حدوث و قدم / ازلیت و ابدیت / خدا -- صفات / فلسفه اسلامی.
شناسه رده	: مصطفوی زهرا، ۱۳۱۹ -، مقدمه نویس / مؤسسه چاپ و نشر عروج.
رده سی کتاره	: ۲۰۲ ح ۳۶ / BBR ۱۱۲۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۷۷۲۵۴۲

مؤسسه چاپ و نشر عروج

کد / م ۲۹۰۲

ازلیت فعل باری و حدوث عالم

(مقایسه دیدگاه ملاصدرا رحمه الله و امام خمینی (س))

گردآورنده: اسماعیل دانش

مقدمه نویسنده: زهرا مصطفوی

ناشر: مؤسسه چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س))

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۸۰۰۰ تومان

• فروشگاه شماره یک: خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فجررازی، پاساژ ظروفی، تلفن: ۶۶۴۹۳۰۸۱ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

• فروشگاه شماره دو: خیابان انقلاب، چهار راه حافظ، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷

• مراکز پخش: امور نمایندگیها و نمایشگاهها، تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳

• امور سفارشات و بازرگانی، تلفن: ۶۶۴۸۹۱۶۰

• فروشگاه مجازی مؤسسه عروج

www.roujpub.com

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

<http://imam-khomeini.ir>

فهرست مطالب

.....	سخن ناشر	أ
.....	سخن اول	ج
.....	مقدمه مؤلف	ز
.....	فصل اول: کلیات مباحث حدوث و قید حدوث	۱
.....	مقدمه	۳
.....	مفهوم شناسی	۵
.....	الف. ازل و ابد	۵
.....	۱. در لغت	۵
.....	۲. در اصطلاح	۵
.....	۳. اقسام ابد	۷
.....	۴. ازلیت و ابدیت خدا	۹
.....	ب. فعل خدا	۱۰
.....	ج. حرکت	۱۲
.....	د. زمان	۱۳
.....	۱. زمان از دیدگاه امام خمینی <small>علیه السلام</small>	۱۴

۱۷	..... ۲. زمان از دیدگاه ملاصدرا
۲۴	..... هـ. تسلسل
۲۴	..... ۱. تسلسل در لغت و اصطلاح
۲۴	..... ۲. اقسام تسلسل
۲۹	..... ۳. برهان اسد انحصار (این برهان از آن فارابی است)
۳۱	..... و. حدوث و قدم
۳۱	..... ۱. حدوث و قدم در لغت
۳۲	..... ۲. حدوث و قدم در اصطلاح متکلمان
۳۴	..... ۳. حدوث و قدم در اصطلاح فلاسفه
۳۶	..... تحلیل و ارزیابی
۳۷	..... ز. اقسام حدوث و قدم
۳۸	..... ۱. حدوث و قدم عرفی (نسبی)
۳۹	..... ۲. حدوث و قدم زمانی
۴۲	..... ۳. حدوث و قدم ذاتی
۴۴	..... ۴. حادث طبیعی
۴۵	..... ۵. حدوث و قدم بالحق
۴۶	..... ۶. حدوث دهری
۵۶	..... ۷. قدم دهری
۵۷	..... ۸. حدوث اسمی
۵۸	..... ۹. حدوث فعلی
۵۹	..... ۱۰. حدوث جوهری
۶۳	..... فصل دوم: پیشینه بحث حدوث و قدم زمانی عالم
۶۵	..... مقدمه

- الف. حدوث و قدم عالم در فلسفه مشاء ۶۶
۱. کندی (۱۸۵-۲۵۲ق) ۶۶
۲. فارابی (۲۶۰-۳۳۹ق) ۶۸
۳. ابن سینا (۳۷۰-۴۲۸ق) ۷۰
- الف. ملاک نیاز معلول به علت ۷۰
- ب. نیاز به زمان و زمینه ۷۲
- ج. حدوث ذاتی ۷۲
- د. رابطه علت و معلول ۷۳
- هـ. صدور واحد و اول ۷۳
- دلایل متکلمان بر حدوث زمانی عالم ۷۳
- نقد شیخ الرئیس بر دلایل متکلمان بر حدوث زمانی عالم ۷۵
- قدم زمانی عالم و مسأله زمان ۷۶
- دلیل‌های قدیم بودن زمانی عالم ۸۰
- ب. حدوث و قدم عالم در حکمت یمانی ۸۲
- میرداماد (۹۶۹-۱۰۴۱ق) ۸۲
- چگونگی پیدایش نظریه حدوث دهری ۸۳
- دلیل‌های حدوث دهری ۸۴
- الف. دلیل‌های نقلی ۸۵
- ب. دلیل‌های عقلی ۸۶
- چگونگی حدوث دهری ۸۸
- ج. حدوث و قدم عالم در فلسفه اشراق ۹۱
۱. شیخ اشراق (۵۴۹-۵۸۷ق) ۹۲
۲. شهرزوری (۶۱۰ق) ۹۴
- د. حدوث و قدم عالم در حکمت متعالیه ۹۶

- ۹۷..... ۱. ملاصدرا علیه السلام (۹۷۹ - ۱۰۵۰ق).....
- ۱۰۲..... ۲. ملاهادی سبزواری (۱۲۱۲ - ۱۲۸۸ق).....
- ۱۰۵..... ۳. علامه سید محمدحسین طباطبائی (۱۳۲۱ - ۱۴۰۲ق).....
- ۱۰۸..... نتیجه.....

۱۱۱..... فصل سوم: فاعلیت خدا از دیدگاه امام خمینی علیه السلام و ملاصدرا علیه السلام.....

- ۱۱۳..... مقدمه.....
- ۱۱۴..... الف. فاعلیت خدا از دیدگاه امام خمینی علیه السلام.....
- ۱۱۶..... اقسام فاعل دیدگاه امام خمینی علیه السلام.....
- ۱۲۰..... ویژگی‌های فاعلیت خداوند.....
- ۱۲۱..... فاعلیت بالذات خدا.....
- ۱۲۳..... فاعلیت خدا به اعمال و اراده.....
- ۱۲۴..... تجرد فاعلیت الهی.....
- ۱۲۶..... چگونگی رابطه موجودات با فاعلیت الهی.....
- ۱۲۸..... فاعل‌های هشت‌گانه.....
- ۱۲۸..... ۱. فاعل بالعناية.....
- ۱۲۹..... ۲. فاعل بالقصد.....
- ۱۲۹..... ۳. فاعل بالطبع.....
- ۱۳۰..... ۴. فاعل بالقسر.....
- ۱۳۱..... ۵. فاعل بالجبر.....
- ۱۳۱..... ۶. فاعل بالتسخیر.....
- ۱۳۲..... ۷. فاعل بالرضا.....
- ۱۳۳..... ۸. فاعل بالتجلی.....
- ۱۳۴..... تحلیل و ارزیابی.....

- ۱۳۶.....نقد دیدگاه متکلمان.....
- ۱۳۷.....فاعل بالتجلی، دیدگاه مختار امام خمینی علیه السلام.....
- ۱۳۹.....چگونگی تجلی خداوند.....
- ۱۴۴.....بررسی نقد دیدگاه فاعل بالتجلی.....
- ۱۴۶.....فاعلیت نفس و اصناف هشت‌گانه فاعل.....
- ۱۴۶.....۱. فاعل بالرضا بودن نفس.....
- ۱۵۰.....۲. فاعل بالتجلی بودن نفس.....
- ۱۵۰.....۳. فاعل بالانایة بودن نفس و علم عنایی.....
- ۱۵۱.....۴. فاعل بالقصد بودن نفس.....
- ۱۵۲.....۵. فاعل بالطبع بودن نفس.....
- ۱۵۲.....۶. فاعل بالقسر بودن نفس.....
- ۱۵۳.....۷. فاعل بالجبر بودن نفس.....
- ۱۵۳.....۸. فاعل بالتسخیر بودن نفس.....
- ۱۵۴.....حکمت فاعلیت هشت‌گانه در نفس.....
- ۱۵۵.....نتیجه.....
- ۱۵۷.....ب. فاعلیت خدا از دیدگاه ملاصدرا علیه السلام.....
- ۱۵۷.....انواع فاعل از دیدگاه ملاصدرا.....
- ۱۵۸.....۱. فاعل بالطبع.....
- ۱۵۸.....۲. فاعل بالقسر.....
- ۱۵۸.....۳. فاعل بالجبر.....
- ۱۶۰.....۴. فاعل بالقصد.....
- ۱۶۱.....۵. فاعل بالانایة.....
- ۱۶۱.....۶. فاعل بالرضا.....
- ۱۶۲.....تحلیل و ارزیابی.....

۱۶۳	استقراء در اقسام فاعل
۱۶۴	نحوه فاعلیت نفس
۱۶۶	چگونگی انواع فاعل
۱۶۹	فاعلیت خدا از دیدگاه جمهور متکلمان
۱۷۰	نقد دیدگاه متکلمان
۱۷۳	چگونگی فاعلیت خدا از دیدگاه ملاصدرا
۱۷۵	۱. فاعل بالناهیة از دیدگاه ابن سینا
۱۷۷	۲. فاعل بالناهیة از دیدگاه ملاصدرا
۱۸۱	اقسام فاعل بالعلیة و دیدگاه ملاصدرا
۱۸۳	فاعلیت خدا از دیدگاه نگارنده
۱۸۹	نتیجه
۱۹۰	مقایسه فاعلیت خدا از دیدگاه امام خمینی و ملاصدرا
۱۹۱	مقایسه فاعلیت خدا از دیدگاه امام خمینی و ملاصدرا
۱۹۳	فصل چهارم: افعال خداوند از دیدگاه امام خمینی و ملاصدرا
۱۹۵	مقدمه
۱۹۷	افعال خداوند از دیدگاه امام خمینی
۱۹۷	علم الهی
۱۹۸	چیستی علم
۲۰۰	اقسام علم
۲۰۱	اثبات علم حق تعالی به ماسوی
۲۰۲	۱. کمالات حضرت حق
۲۰۲	۲. حضور معلوم نزد عالم
۲۰۴	۳. علم به سبب و علت تامه، علم به مسبب و معالیل

۲۰۴.....	چگونگی علم حق تعالی به مخلوقات
۲۰۸.....	علم حق تعالی به مخلوقات قبل از ایجاد
۲۱۱.....	علم حق تعالی به مخلوقات بعد از ایجاد
۲۱۵.....	اراده الهی
۲۱۶.....	الف. مقام اسماء و صفات ذاتیه
۲۱۹.....	ب. مقام اسماء ♦ صفات فعلیه
۲۲۱.....	چیستی اراده
۲۲۲.....	چیستی اراده خداوند
۲۲۶.....	مریدیت خدا در مقام ذات
۲۲۶.....	عینیت اراده با سایر صفات
۲۲۷.....	عینیت مشیت با اراده، در مقام ظهور
۲۲۸.....	نخستین فعل خداوند و قاعده الواحد نظر امام خمینی <small>ره</small>
۲۳۱.....	نخستین فعل خداوند یا صادر نخست
۲۳۲.....	الف. فیض یا وجود منبسط
۲۳۴.....	ب. صادر اول، عقل اول
۲۳۸.....	جمع بین نگرش عرفانی و فلسفی
۲۴۰.....	چگونگی صدور کثیر از صادر اول
۲۴۳.....	نظام عالم، نظام ترتب علی و معلولی
۲۴۵.....	نتیجه
۲۴۷.....	افعال الهی از دیدگاه ملاصدرا <small>ره</small>
۲۴۸.....	عینیت صفات با ذات
۲۴۹.....	علم الهی
۲۴۹.....	چیستی علم
۲۵۱.....	اقسام علم

- ۲۵۱..... علم واجب تعالی به ذات خود
- ۲۵۲..... چگونگی علم خدا به مخلوقات
- ۲۵۳..... علم واجب به مخلوقات قبل از ایجاد
- ۲۵۵..... علم واجب تعالی به مخلوقات، بعد از ایجاد
- ۲۵۷..... مراتب علم الهی به ماسوا
- ۲۵۷..... ۱. مرتبه عنایت
- ۲۵۸..... ۲. مرتبه قضا
- ۲۵۹..... ۳. مرتبه قهر
- ۲۶۰..... ۴. مرتبه رجحان قلم
- ۲۶۱..... ۵. مرتبه دفتر و نمود
- ۲۶۱..... اراده الهی
- ۲۶۲..... انواع اراده
- ۲۶۴..... اراده الهی صفت ذات، صفت فعل، قائم یا حادث
- ۲۶۵..... نسبت اراده با قدرت
- ۲۶۸..... نسبت اراده با اختیار انسان
- ۲۷۰..... نسبت میان اراده الهی و اراده انسان
- ۲۷۱..... نخستین فعل الهی و قاعده الواحد از دیدگاه ملاصدرا^{ره}
- ۲۷۲..... مبنای قاعده الواحد
- ۲۷۳..... صادر اول و پیدایش کثیر از واحد
- ۲۷۴..... چگونگی وساطت صادر اول در ایجاد سایر موجودات
- ۲۷۵..... رابطه وجود منبسط با عقل اول
- ۲۷۸..... دیدگاه برگزیده
- ۲۸۴..... نتیجه
- ۲۸۶..... مقایسه افعال الهی از دیدگاه امام خمینی^{ره} و ملاصدرا^{ره}

- الف. اشتراکات دو دیدگاه: ۲۸۶
- ب. تمایزات دو دیدگاه: ۲۸۷
- فصل پنجم: حدوث عالم از دیدگاه امام خمینی علیه السلام و ملاصدرا علیه السلام** ۲۸۹
- حدوث عالم در عرفان اسلامی ۲۹۱
- دلیل حدوث عالم و تجدد امثال ۲۹۴
- الف. آیات قرآن ۲۹۴
- ب. تأثیرات اسماء الهی بر موجودات ۲۹۴
- مبانی تجدد امثال ۲۹۶
- حدوث اسمی از منظر امام خمینی علیه السلام ۲۹۹
- مراتب مبدأ هستی و حقیقت وجود ۲۹۹
- خلق عالم هستی در پرتو نظریه حدوث اسمی ۳۰۶
- شروع عالم هستی ۳۰۹
- تدبیر و اداره عالم هستی ۳۱۰
- دلیل حدوث اسمی ۳۱۶
- منشأ حدوث اسمی ۳۱۸
- پیشینه حدوث اسمی ۳۱۹
- اشکالات بر حدوث اسمی ۳۱۹
- حدوث زمانی عالم از منظر امام خمینی علیه السلام ۳۲۲
- الف. وجود کلی طبیعی ۳۲۲
- وجود کلی طبیعی به نحوی کلیت ۳۲۵
- دلیل های کلی طبیعی به نحو کلیت ۳۲۵
- ب. مساوقت وحدت و وجود ۳۳۲
- ج. حرکت در جوهر ۳۳۴

۳۳۷	اثبات حدوث زمانی عالم از طریق هیئت جدید
۳۴۰	حدوث زمانی در مجردات
۳۴۸	زمان و دهر در عالم ماده و مجردات
۳۴۹	آثار و نتایج حدوث زمانی مجردات
۳۵۲	الف. رشد و تکامل روح
۳۶۶	ب. رشد و تکامل عقل
۳۶۸	حدوث زمانی عالم از منظر ملاصدرا ^ع
۳۶۸	دلیل حدوث زمان
۳۷۷	حرکت جوهری و ادوی زمانی
۳۸۳	مقایسه دو دیدگاه
۳۸۵	فصل ششم: چگونگی ربط - ادب - قدیم از دیدگاه امام خمینی^ع و ملاصدرا^ع
۳۸۷	مقدمه
۳۸۹	سنخیت بین علت و معلول
۳۹۰	الف. سنخیت علت و معلول از دیدگاه امام خمینی ^ع
۳۹۵	ب. سنخیت علت و معلول از دیدگاه ملاصدرا ^ع
۳۹۹	چگونگی ربط حادث به قدیم و ثابت به متغیر، از دیدگاه امام خمینی ^ع
۴۰۰	راه‌حل‌های اصلی امام خمینی ^ع
۴۰۰	راه‌حل طبق روش مشائین
۴۰۳	تبیین مجدد راه‌حل مشائین
۴۰۵	تبیین سوم راه‌حل مشاء
۴۱۱	راه‌حل طبق شیوه صدرالمتألهین ^ع
۴۱۳	تبیین مجدد از شیوه راه‌حل ملاصدرا ^ع
۴۱۵	مسلك سوم در حل اشکال

- ۴۱۶..... مسلک چهارم در حل اشکال.....
- ۴۱۹..... ربط حادث به قدیم، ربط جاعل و معمول.....
- ۴۲۰..... ربط حادث به قدیم، رابطه افتقار فطری عالم با خدا.....
- ۴۲۲..... ربط حادث به قدیم، رابطه وجوب با وجود.....
- ۴۲۵..... ربط حادث به قدیم و ثابت به متغیر فیض مقدس.....
- ۴۲۷..... ربط حادث به قدیم، رابطه مشیت به تعین‌ها.....
- ۴۳۲..... ربط حادث به قدیم، ربط مظاهر و مظهر.....
- ۴۳۴..... ربط حادث به قدیم، رابطه ظل با حقیقت وجود.....
- ۴۳۷..... ربط حادث به قدیم، رابطه موج با دریا.....
- ۴۳۸..... موجودات عالم هستی منسوب به ربط بیوم مطلق.....
- ۴۴۰..... ربط حادث به قدیم، ربط وجود با وجود.....
- ۴۴۲..... رابطه مظاهر جمال با جمیل و مراتب تجلیات با ربوبیت.....
- ۴۴۴..... ربط حادث به قدیم، رابطه ظهور علم در ذات با علم مرتبه فعل.....
- ۴۵۰..... ربط حادث به قدیم، رابطه جلوه و متجلی.....
- ۴۵۳..... ربط حادث به قدیم، ربط مقید به مطلق.....
- ۴۵۶..... راه‌حل طبق مبانی امام خمینی علیه السلام.....
- ۴۵۶..... ۱. حرکت در جوهر.....
- ۴۵۷..... ۲. فاعل الهی.....
- ۴۵۸..... ۳. ربط حادث به قدیم، رابطه ذات حق و امور صادر از ذات.....
- ۴۵۹..... نتیجه.....
- ۴۶۱..... چگونگی ربط حادث به قدیم و ثابت به متغیر از دیدگاه ملاصدرا علیه السلام.....
- ۴۶۲..... راه‌حل‌های مشاء.....
- ۴۶۲..... الف. راه‌حل ربط حادث به قدیم.....
- ۴۶۴..... ب. راه‌حل ربط ثابت به متغیر.....

۴۶۵	اشکالات بر راه‌حل مشاء در ربط حادث به قدیم
۴۶۸	نقد‌های ملاصدرا <small>علیه السلام</small> بر دیدگاه مشاء
۴۶۸	نقد اول ملاصدرا <small>علیه السلام</small>
۴۷۰	نقد دوم ملاصدرا <small>علیه السلام</small>
۴۷۱	نقد سوم ملاصدرا <small>علیه السلام</small>
۴۷۲	نقد چهارم ملاصدرا <small>علیه السلام</small>
۴۷۲	راه‌حل اصلی ملاصدرا <small>علیه السلام</small> در ربط حادث به قدیم
۴۷۲	الف. وجود جوهر و حیثیت
۴۷۷	ب. چهره نباشد و تغیر سالم
۴۸۰	راه‌حل ملاصدرا <small>علیه السلام</small> در ربط ثابت و متغیر
۴۸۰	معلول متغیر، علت متغیر در حرکت، عرفانی نه ذاتی
۴۸۵	راه‌حل طبق مبنای ملاصدرا <small>علیه السلام</small>
۴۸۵	الف. حدوث و وجود جهان، واسطه ربط به خدا
۴۸۶	ب. وجود مستقل و رابط (رابطه عالم هستی با خدا)
۴۸۸	راه‌حل سبزواری، طبق مبنای عرفانی
۴۹۰	دیدگاه برگزیده
۴۹۷	نتیجه
۴۹۹	مقایسه دو دیدگاه
۵۰۳	فهرست منابع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله الطاهرين

شناخت آفرینش، آغاز و انجام آن، حقیقت و هدف هستی، معرفت به خداوند خالق متعال، اوصاف و افعال او، درک حقیقت انسان گذشته و آینده او، اختیار و سرنوشت او، و دیگر مسائل اصلی فلسفه، همواره ذهن پرسشگر انسان را به خود مشغول داشته و قسمت عمده‌ای از تاریخ تفکر فلسفی بشر را تشکیل داده است.

آن هنگام که مسأله فلسفه، از ترکیب مسائل و پاسخ‌های گوناگون به پرسش‌های نخستین، تشکیل می‌شود، بحث و بررسی مسیری دشوارتر را پیش روی خویش می‌یابد و کار پژوهش مشکلات بیشتری را تجربه می‌کند.

از جمله مسائل ترکیبی در فلسفه اسلامی، ربط حادث به قدیم است که گویی اگر این معضله در اندیشه حکیمی حل گردد، رسالت فیلسوفانه او پایان یافته و دیگر افق‌های اندیشه برای او آشکار می‌گردد. ربط حادث به قدیم که در حقیقت، گوشه‌ای از رابطه میان حق و خلق یا آفریننده و آفرینش است، راهگشای نه تنها درک بهتری از

جهان است، بلکه به فهم رابطه خدا و انسان نیز عمق می‌بخشد.

از میان این گونه مسائل، مسأله چگونگی جمع میان دو نظریه اراده ازلی الهی و حدوث زمانی عالم، یکی از مباحث پیچیده در فلسفه اسلامی به حساب می‌آید. شاید طرح ابعاد مختلف این مسأله توسط حضرت امام خمینی علیه السلام صورت گرفته و نظریات اختصاصی ایشان در مباحث مختلف فلسفه، چنین مسأله‌ای را ایجاد کرده باشد.

از آنجا که، طبق نظر برخی از فلاسفه الهی اراده خداوند از صفات ذات بوده و خداوند علاوه بر آنکه دارای اراده‌ای به عنوان صفت فعل می‌باشد، دارای اراده‌ای ذاتی است. از سوی دیگر صفات ذات خداوند طبق نظر شیعه عین ذات بوده و زائد بر ذات نیست. از سوی دیگر طبق نظر حضرت امام هیچ‌کدام از صفات الهی به دیگر صفات قابل ارجاع نیست، بنابراین اراده الهی غیر از علم به نظام اصلح بوده و صفتی متمایز از دیگر صفات است، اگرچه در وجود همه صفات الهی موجود به وجود حق بوده و میان آن‌ها هیچ تمایزی نیست. پس اراده الهی صفتی ازلی است که هیچ تغییری و حدوثی در آن راه ندارد.

ازلیت اراده الهی به معنای ازلیت فعل الهی بوده و نسبت از ازلیت خلق عالم دارد. در حالی که همه ادیان و ملل معتقد به حدوث عالم بوده و آن را آموزه‌ای پذیرفته شده تلقی کرده‌اند، در این میان، حدوث ذاتی و حدوث دسری در نظریه‌ای است که در عین پذیرش ازلیت فعل الهی، عالم مخلوق را حادث می‌داند. اما حضرت امام نظریه حدوث زمانی عالم را که در سراسر جهان سرریان دارد مطرح، و آن را تبیین نموده است.

ایشان با تکیه بر نظریه وضع الفاظ برای روح معانی که از مهم‌ترین نظریات تفسیری - فلسفی برای تبیین حقائق عالم عقلانی و ماورای مادی است، حقیقت زمان را ترتیب ذاتی میان اجزای آن دانسته و جریان زمان در عالم عقول را به ترتیب ذاتی علی و معلولی میان موجودات عالم مجردات تفسیر کرده‌اند. با این بیان، معنای حدوث زمانی

موجودات عقلی به معنای تأخر ذاتی هر کدام نسبت به موجود قبلی در سلسله علل و معلولی است.

جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر اسماعیل دانش به بررسی ابعاد مختلف این نظریه و تبیین آن پرداخته و این جانب به دلیل ارتباطی که با ایشان در انجام این تحقیق داشته‌ام، شاهد تلاش فراوان در تحقیق و تحلیل آرای بزرگان بوده‌ام.

کتابی که پیش روی خوانندگان قرار دارد، مجموعه‌ای از نظرات بدیع حضرت امام را پیرامون مسأله‌ای از جمله صفات الهی، حقیقت اراده، حدوث زمانی و غیره گردآوری نموده و با مقایسه نظرات دیگر فلاسفه و عرفای اسلامی، جایگاه و ویژگی‌های نظر حضرت امام را آشکار نموده است. همچنین ایشان در هر زمینه نقد و نظرات خویش را بر مطالب فلاسفه افزوده و کتاب را به بلوغ استفاده برای اهل فن فراهم آورده‌اند.

امیدوارم در مسائل مختلف فلسفه این دانش‌پژوهان دانشگاه و فضایی حوزه علمیه، بیش از پیش به آرا و اندیشه‌های حضرت امام پرداخته و چهره علمی ایشان را بهتر از گذشته به اهل دانش معرفی نمایند.

زهره مصطفوی

پاییز ۱۳۹۵

مقدمه مؤلف

ازلیت فعل باری و حدوث الم، از جمله مباحث فلسفی قابل توجه و مطرح بین متکلمان و فلاسفه اسلامی بوده است. این مسأله که با بحث ربط حادث به قدیم و چگونگی ربط متغیر به ثابت مرتبط است، قابلیت بحث میان علوم مختلف را دارد. ملاصدرا با اذعان به اینکه تلاش حکما از پیشین ناکافی است، فهم خردمندان از متکلمان و حکما در ارتباط با این مسأله را به حیرانی و سرگشتگی توصیف می‌کند.^۱

از منظر فیلسوفان، خداوند فاعل ازلی و تام الفاعلیه است. چون فعل چنین فاعلی محال است که غیر ازلی باشد پس عالم که فعل حق تعالی است ازلی و همیشگی است. مسأله «ربط حادث به قدیم» با مسأله «ربط متغیر به ثابت» در مسأله مستقل فلسفی به شمار می‌روند. ربط حادث به قدیم از فروعات مباحث حدوث و م. و م. مسأله ربط متغیر به ثابت از توابع مبحث علت و معلول است. لکن امام خمینی همسو با ملاصدرا این دو بحث را یک جا مطرح کرده است و بر این باور است که این دو اشکال نزدیک به یکدیگر هستند، پس جواب آنها هم قریب به هم می‌باشد.

با توجه به اینکه مشکل ربط حادث به قدیم و متغیر به ثابت با مباحث اعتقادی در خصوص چگونگی خالقیت و فاعلیت خداوند و بحث جبر و اختیار و مسأله سرنوشت

انسان‌ها مربوط است، ضرورت پژوهش در این مسأله آشکار می‌گردد.

درباره ازلیت فعل باری و حدوث عالم از دیدگاه امام خمینی علیه السلام تاکنون پژوهشی در قالب کتاب، پایان‌نامه، مقاله و... صورت نگرفته است؛ ولی از نگاه سایر فلاسفه، خصوصاً ملاصدرا علیه السلام درباره حدوث و قدیم، پژوهش‌هایی انجام شده است؛ از این‌رو، پژوهش انجام شده در این کتاب کاملاً جدید و تازه خواهد بود که در ۶ فصل سامان یافته است.

با توجه به دشواری بحث، نگارنده تلاش کرده است که تا حد امکان مطالب هر فصل را به صورت انحصار بیان نماید و در آخر هر فصل نتیجه‌گیری کند و دیدگاه امام خمینی علیه السلام و ملاصدرا علیه السلام را با یکدیگر مقایسه، و وجه اشتراک و تمایزات را بیان نماید.

معمولاً پژوهش‌های جدید و تازه، کاستی‌ها و نارسایی‌هایی را دربر دارد، به ویژه این موضوع که اولاً: به اعتراف هم فلاسفه و متکلمان از دشواری خاصی برخوردار است، و ثانیاً: این موضوع از دیدگاه امام خمینی علیه السلام از این بار است مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته است که با نگاه ژرف و دریاب استاد و بزرگان، در آینده به اتقان بیش‌تر و پختگی لازم دست پیدا خواهد کرد.

امید است این کتاب بتواند مقدمات پژوهش بهتری را دربعاد گوناگون اندیشه‌های فلسفی و عرفانی امام خمینی علیه السلام و ملاصدرا علیه السلام فراهم سازد، تا با همت و تلاش پژوهش‌گران، نظریات جدید و کارآمد فلسفه امام خمینی علیه السلام استخراج و در اختیار جامعه علمی قرار بگیرد.

در پایان لازم است از عنایت و توجه صبیبه گرامی حضرت امام خمینی (س)، سرکار خانم دکتر زهرا مصطفوی تشکر و قدردانی نمایم.